

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

YRRAH STOL

OP ZOEK NAAR EEN ‘AMODERNE’ ETHIEK

Recensie van: Marli Huijer en Martijntje Smits (red.) (2010) *Moralicide. Nieuwe morele vocabulaires voor technologie*. Kampen: Uitgeverij Klement, 224 p.

Krisis, 2010, Issue 2

www.krisis.eu

Mens, moraal en techniek beïnvloeden elkaar voortdurend. Hoe kunnen we ‘het huwelijk’ tussen mens, techniek en moraal het best begrijpen? En (hoe) kunnen we er een oordeel over vormen? Rond die vragen stelden Marli Huijer en Martijntje Smits een bundel samen met de verassende titel *Moralicide*. Huijer definieert in de inleiding de moraal als ‘een door mensen bedachte, van techniek en andere invloeden onafhankelijke factor waardoor ons handelen wordt geleid’. Ze stelt dat deze moraal ‘ten dode lijkt opgeschreven (...), niet langer buiten de techniek bestaat’ wanneer we techniekfilosofen als Bruno Latour volgen in hun opvatting dat mens en techniek fundamenteel verweven zijn. In het wetenschaps- en techniekonderzoek heeft zich een ‘moralicide’ voltrokken, als variant op Luuk van Middelaars *Politicide* (Van Middelaar 1999).

Niet erg origineel, gezien er ook al een boek *Liberticide* bestaat (Bakker en Brouwer 2008). Belangrijker: het is onjuist. De moraal is niet dood, zoals overigens ook uit de ondertitel – ‘nieuwe morele vocabulaires voor

technologie’ – blijkt, en al helemaal niet vermoord door het wetenschaps- en techniekonderzoek. Latour betoogt immers juist dat er *nooit* een vaststaand archimedisch punt buiten de techniek heeft bestaan vanuit waar we alles kunnen overzien en ons een oordeel kunnen vormen (Latour 1993). De moraal zoals Huijer die definieert heeft volgens haar belangrijkste inspirator dus nooit bestaan.

Moralicide bevat een aantal heel interessante en originele bijdragen waarin theoretisch werk van Bruno Latour en Michel Foucault handen en voeten gegeven wordt (Steven Dorrestijn, Peter-Paul Verbeek, Tsjalling Swierstra), ingegaan wordt op de invloed van techniek op onze autonomie (Jos de Mul en Bibi van den Berg) en uitgelegd wordt hoe de positie van de moraal verschuift (Govert Valkenburg). Deze hoofdstukken worden afgewisseld met – deels teleurstellende – bijdragen waarin de veranderende betekenissen van begrippen als ‘technologisch’, ‘natuurlijk’, ‘rechtvaardigheid’, ‘waarheid’ en ‘duurzaamheid’ aan de hand van praktijkvoorbeelden worden toegelicht.

In de loop der jaren is er verschillend gedacht over de invloed van ethiek op techniek(ontwikkeling). Ernst Kapp (1808-1896) begreep als eerste dat techniek niet alleen een toegepaste wetenschap is, maar dat techniek net zo goed *vooraf* kan gaan aan wetenschappelijke kennis en ethiek. Zo zijn we ons lichaam (ten tijde van Descartes) pas als een machine gaan beschouwen door onszelf ‘na te maken’ in de vorm van technische gereedschappen – een bijl staat dan bijvoorbeeld voor een vuist, het wiel voor de loopbeweging. Mens(beelden) en techniek zijn aldus fundamenteel verweven. Voor Kapp is dat vanzelfsprekend en nauwelijks problematisch.

‘Klassieke techniekfilosofen’ als Martin Heidegger (1889-1976) en Jürgen Habermas (1929) denken daar – geconfronteerd met de verbreiding van techniek in het dagelijks leven, twee wereldoorlogen en de ontwikkeling van de atoombom – anders over. Zij stellen de relatie tussen mens en techniek voor als een machtsstrijd; wie onderwerpt wie? Maar daarmee zetten zij de bestaanswijze van de mens wederom tegenover de techniek.

Een positie die Bruno Latour (1947) en Donna Haraway (1944) onmogelijk achten. Latour stelt dat mensen en dingen altijd al ‘hybriden’ zijn geweest,

Haraway noemt ze ‘cyborgs’. Wetenschaps- en techniekonderzoek zou zich volgens hen moeten richten op de plaats waar de versmelting tussen mens en techniek optreedt en wat deze oplevert. Om de mens als hybride of cyborg te begrijpen moeten onze meest fundamentele denkkaders op de schop – en dan vooral het onderscheid tussen subjecten en objecten; waarin mensen autonoom, vrij en intentioneel zijn, en objecten levenloos en passief. Dit onderscheid hanteren we sinds de verlichting; vandaar dat Latour zijn positie ‘amodern’ noemt. Peter-Paul Verbeek noemt Latours ‘amodernisme’ ‘het meest spannende onderdeel van de techniekfilosofie’ (127). Het is tevens enorm contra-intuïtief en moeilijk te verteren omdat het aanvaarden van een ‘technologisch bemiddeld bestaan’ niet alleen ons beeld van een losstaande moraal, maar vooral ook van onze menselijke autonomie onderuit lijkt te halen. Wanneer we Latour als iconoclast beschouwen; wat rest ons dan na de beeldenstorm? In onderstaande zal ik ingaan op de consequenties van zijn boodschap voor ons mensbeeld en de positie van de ethiek.

Latours boodschap dwingt de mensheid ertoe een nieuw beeld van zichzelf te vormen. Een tegenintuïtief beeld van een technisch bemiddelde mens. Zoals Peter-Paul Verbeek stelt: ‘We moeten een begrip van de mens ontwikkelen voorbij het autonome subject dat zich wil zuiveren van invloeden van buitenaf. (...) Artefacten maken ons als mensen tot wie we zijn’ (127). Het is duidelijk dat we niet dezelfde zouden zijn zonder gereedschap, gebouwen, het schrift, telefoon en vervoersmiddelen.

Jos de Mul en Bibi van den Berg leggen in hun bijdrage goed uit wat deze technische bemiddeling of ‘mediatie’ betekent voor onze autonomie. Los van technologische invloeden, hebben we sowieso beperkte controle over ons handelen. Denk aan de invloed van erfelijke aanleg, opvoeding, sociale klasse en geslacht. Daarnaast blijkt uit neuropsychologisch onderzoek dat rationele overwegingen slechts een beperkte rol in ons handelen spelen. We zijn dus niet zo autonoom als we denken. Daar staat tegenover – en dit is één van de interessantste punten uit de bundel – dat we de krachten en de persoonlijkheidsaspecten die ons handelen beïnvloeden kunnen affirmeren in een ‘reflectieve lus’. Op dezelfde manier kunnen we technologische invloeden omarmen of verwerpen. We kiezen dus zelf of

we beïnvloed willen worden door technologie of niet. We hoeven niet continu bereikbaar te zijn met een mobiele telefoon.

Objecten of technische artefacten zijn op hun beurt minder passief dan we denken. Ze bezitten namelijk een ‘script’ waarmee ze hun gebruik sturen. Latour heeft laten zien dat we een aanzienlijk deel van onze morele verantwoordelijkheden uitbesteden aan alledaagse (technologische) artefacten zoals autogordels, verkeersdrempels en deurdrangers (Latour 1992). Een bekend voorbeeld is de hotelsleutel met een grote hanger eraan: het ontwerp van de sleutel stuurt de gebruiker, die de sleutel niet in zijn zak steekt maar netjes afgeeft bij de receptie (Akrich en Latour 1992).

Het menselijk handelen wordt dus door een samenspel van krachten beïnvloed, waaronder technologische scripts. Maar wat betekent dit voor onze autonomie? Is dit slechts een beeld dat inmiddels is stukgeslagen door de moderne wetenschaps- en techniekfilosofie? Dat lijkt mee te vallen. De Mul en Van den Berg:

‘Menselijke actoren hebben hun handelingssubjectiviteit van oudsher in meer of mindere mate gedelegeerd. (...) Vaak *versterkt* een dergelijke uitbesteding de reikwijdte van ons handelen en scheidt nieuwe handelingsperspectieven die zonder die delegatie niet mogelijk zouden zijn’ (52, mijn cursivering).

Zoals Steven Dorrestijn in zijn bijdrage schrijft is Latour ‘er niet goed in geslaagd om uit te leggen hoe de inmenging van techniek in de morele intenties van mensen (...) in de ethiek geïntegreerd zou kunnen worden’ (99). Het resultaat is relativisme, *anything goes*, morele onverschilligheid. De auteurs van *Moralicide* doen een geslaagde poging om, vanuit Latours gedachtegoed, uit te leggen wat verloren gaat en wat gewonnen wordt wanneer moraal en techniek een wisselwerking met elkaar aangaan.

Peter-Paul Verbeek stelt dat ‘we ook in de ethiek de grens tussen subject en object moeten oversteken. In de woorden van Latour: we hebben een amoderne ethiek nodig’ (132). De boodschap die in veel bijdragen terugkomt is dat de hoofdvraag van een dergelijke amoderne ethiek over de ‘gewenste vorm van hybriden’ zou moeten gaan. Wanneer vermenging

van mens en techniek onvermijdelijk is hebben we zorg te dragen voor de kwaliteit van de nieuwe manier van mens-zijn die daar het gevolg van is. Empirische informatie over de plaats waar technische mediatie, of verandering van de mens, daadwerkelijk plaatsvindt is daarvoor onontbeerlijk.

‘Inzicht in het scriptische karakter van het artefact en de mogelijkheid om daar als gebruiker invloed op uit te oefenen’ lijkt de crux van het boek te zijn (De Mul en Van den Berg, 53). Wat dit betekent en waarom dit belangrijk is wordt verduidelijkt in een heel interessante interpretatie van het werk van Michel Foucault door Steven Dorrestijn (hoofdstuk 5, zie ook Dorrestijn 2006). Voor Foucault is vrijheid geen toestand van totale onafhankelijkheid maar een ervaring van ‘meesterschap’, welke het gevolg is van een actieve houding ten opzichte van gegeven omstandigheden waardoor je invloed uit kunt oefenen op die situatie. Invloeden van techniek hoeven dus niet onvrij te maken, maar kunnen voor *nieuwe vormen van subject-zijn* zorgen. Voorwaarde is wel dat techniek interactie toelaat zodat er ruimte blijft voor ‘zelfzorg’, om een nieuwe hybride mens-technieksubjectiviteit tot stand te brengen. Naarmate systemen complexer worden, zal het echter steeds lastiger worden de *black box* van het script te openen en te doorgronden. Voor de gebruiker zal het steeds moeilijker worden er invloed op uit te kunnen oefenen; zich er in een vrije manier toe te kunnen verhouden. De Mul en Van den Berg concluderen: ‘Het is niet ondenkbaar dat daardoor de reflectieve lus in het netwerk in toenemende mate zal verschuiven naar de artificiële componenten in het netwerk’ (53). Het lijkt mij dat er dan geen meesterschap meer mogelijk is, geen ruimte voor een actieve omgang met de techniek.

Om dit te voorkomen stelt Dorrestijn dat ethici, of techniekfilosofen direct betrokken zouden moeten worden bij het ontwerp van nieuwe technologieën. Om er zorg voor te dragen dat de eigenschappen van producten of technologieën een zodanige interactie met de gebruiker toelaten en aanmoedigen dat er sprake kan zijn van ‘meesterschap’ over het leven waarin de technologie een rol speelt. Dit lijkt misschien vanzelfsprekend, maar is niet in elk vakgebied staande praktijk en roept bovendien de vraag op in wiens naam de ethicus dan kan spreken? Hoe dan ook is de invloed die op deze wijze uitgeoefend kan worden op techniekontwikkeling mijns inziens onvoldoende. In de slotparagraaf kom ik hierop terug.

Inmiddels zal duidelijk zijn dat van een heuse ‘moralicide’ geen sprake is. Maar ik bespeur wel geweld. Govert Valkenburg weet in zijn bijdrage over de PGD-discussie (voorjaar 2008) overtuigend te beargumenteren dat de ethiek in sommige gevallen niet dood, maar *monddood* is gemaakt. ‘Wat bevochten wordt is niet zozeer de moraal zelf, of het vocabulaire waarin we haar verwoorden, maar of zij welkom is in de openbare ruimte’ (164). Er is, in de woorden van Koo van der Wal, sprake van een ‘verschuiving in de positionering van de moraal’ (72).

Discussies over ‘het goede leven’ zijn een privéaangelegenheid geworden, die geen plaats verdienen in de politieke ruimte. Maar zoals Latour zegt: iets niet tot politiek bestempelen is natuurlijk ten diepste politiek. Op basis waarvan vindt deze ‘purificatie’ van het politieke debat plaats? Beelden spelen hier wederom een grote rol. Eerder kwam de ‘moderne’ opvatting van de mens aan de orde: het autonome, intentionele, vrij handelende subject. Sinds de verlichting is het *not done* dit subject iets in de weg te leggen. En waar techniek door sommigen – zoals de klassieke techniekfilosofen – als een bedreiging voor het autonome subject wordt opgevat. Zo wordt de techniek tegenwoordig vaak juist aan de zijde van dit subject geplaatst. Want vergroten producten en technieken als de pil, IVF en prenatale testen niet de autonomie en keuzevrijheid rond het krijgen van kinderen? Zodra techniek aan de kant van de liberale keuzevrijheid staat, of lijkt te staan, wordt het heel moeilijk om daar iets tegenin te brengen. De techniek heeft aldus vrij spel.

Veel nieuws wordt er in *Moralicide* niet gezegd. De zoektocht naar ‘nieuwe morele vocabulaires’ komt wat gezocht over en bestaat vooral uit het ‘revitaliseren van oude begrippen’ (204) als menselijke waardigheid. Maar Latours gedachtegoed wordt helder besproken en uitgelegd. Daarom is deze bundel het best te karakteriseren als een zeer prettig leesbare inleiding op latouriaans geïnspireerd wetenschaps- en techniekonderzoek. In die hoedanigheid verdient het in een eventuele tweede druk een betere titel, inleiding, indeling en een afsluitend hoofdstuk. Want de focus op ‘de dood van de moraal’ en ‘nieuwe morele vocabulaires voor technologie’ zet de lezer op het verkeerde been.

De naar mijn oordeel interessantste bijdragen van Jos de Mul en Bibi van den Berg, Steven Dorrestijn en Govert Valkenburg, lopen door deze presentatie bovendien het risico over het hoofd te worden gezien. En waarom mag Dorrestijn pas in het vijfde hoofdstuk een overzicht geven van manieren waarop in de loop van de jaren over de invloed van ethiek op techniek(ontwikkeling) is gedacht? Deze beschrijving aan het begin van de bundel had meteen de positie van de andere – merendeels latouriaans geïnspireerde – auteurs verhelderd én duidelijk gemaakt dat niet iederéén van mening is dat techniek en moraal intrinsiek verweven zijn.

En zoals ik al eerder aanstipte; er is nog iets. In een voetnoot stelt Govert Valkenburg dat hij het feit dat er ook keuzes *verloren* gaan (denk bijvoorbeeld aan de mogelijkheid om zonder testen, zonder ‘gedoe’, aan kinderen te beginnen, zonder je tegelijkertijd onverantwoordelijk te voelen), alsmede de waardering hiervan, buiten beschouwing laat (171). Van der Wal haalt in dit kader kort de geneticus Jaques Testart aan wanneer hij het heeft over de ‘logica van de niet-ontdekking en een ethiek van het niet-onderzoek’ (Testart 1986, 85). Mijns inziens is dit een punt dat meer uitwerking had verdiend in deze bundel.

Want waarom zouden we het laten bij betrokkenheid bij de *vormgeving* van nieuwe technieken, zoals Dorrestijn voorstaat? Naar mijn idee is dit niet genoeg. Dat mens en techniek fundamenteel verweven zijn; dat we nieuwe manieren van zijn (moeten) vinden in samenhang met technieken; dat het wezen van de mens eruit bestaat dat wij vorm (willen) geven aan onszelf door middel van technologische innovaties; dat alles impliceert natuurlijk niet dat we geen richting kunnen geven aan welke technieken er wel en niet ontwikkeld worden! Integendeel. Actief vormgeven aan onze omgeving – voorwaarde voor ervaringen van vrijheid en meesterschap – betekent niet alleen nadenken over de toepassing van nieuwe technieken, maar ook over de wenselijkheid van de ontwikkeling hiervan. Het verwerpen van technologische invloeden – de *opt out*-mogelijkheid die Bibi van den Berg en Jos de Mul ons voorhouden – is immers lang niet even makkelijk; hoe vaak zet u bijvoorbeeld uw mobiele telefoon uit? Laten we streven naar meesterschap in een vroeg stadium. Als nog niet ontwikkelde innovaties ons onwenselijk voorkomen, staat niets ons in de weg een poging te doen de ontwikkeling hiervan te remmen of te voorkomen.

Yrrah Stol verricht literatuuronderzoek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam in het kader van een nieuwe richtlijn erfelijke kanker. Ze werkt aan een onderzoeksvoorstel over het gevoel van ‘ongemakkelijkheid’ dat wordt opgeroepen door de toenemende maakbaarheid van de mens.

Literatuur

Akrich en Latour (1992) ‘A summary of a convenient vocabulary for the semiotics of human and nonhuman assemblies’. In: Bijker en Law (red.) *Shaping technology / building society. Studies in sociotechnical change*.

Bakker, T. en Brouwer, R. (2008) *Liberticide*. Utrecht: Uitgeverij IJzer.

Dorrestijn, S. (2006) *Michel Foucault et l'éthique des techniques. Le cas de la RFID*. Nanterre: Université Paris X (Mémoire).

Latour, B. (1992) ‘Where ate the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts’. In: Bijker en Law (red.) *Shaping technology / building society. Studies in sociotechnical Change*.

Latour, B. (1993) *We have never been modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Testart, J. (1986) *L'oeuf transparent*. Parijs: Flammarion.

Van Middelaar, L. (1999) *Politicide. De moord op de politiek in de Franse filosofie*. Amsterdam: Van Genneep.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.